

**ПЕРСОНАЛЬНИЙ ВИМІР КОЛАБОРАЦІЇ.
ПЕТРО БОРДИЧЕВСЬКИЙ ТА «ОСТАТОЧНЕ ВИРІШЕННЯ
ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ» У МАРІУПОЛІ¹**

Євген Горб

*Французький центр досліджень в гуманітарних і соціальних науках (CEFRES),
Маріупольський державний університет
eshorb14@gmail.com*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9782-9194>

Yevhen Horb

*French Research Center in Humanities and Social Sciences (CEFRES),
Mariupol State University
eshorb14@gmail.com*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9782-9194>

Метою публікації є висвітлення діяльності одного з очільників допоміжної поліції Маріуполя у період нацистської окупації – Петра Бордичевського. На підставі маловідомих матеріалів архівосховищ Німеччини та Сполучених Штатів, а також відомостей окупаційної періодики зроблено спробу реконструкції основних моментів життєвого шляху П. Бордичевського.

Автор акцентує на необхідності відходу від полярних, чорно-білих оцінок діяльності місцевих колаборантів, традиція яких була вироблена методологічними настановами радянської історіографії. Комплексне залучення різноманітних за походженням джерел дало змогу достовірно відтворити період другого і заключного етапу «остаточного вирішення єврейського питання» у Маріуполі, події якого перебували на периферії дослідницьких інтересів краєзнавців та істориків, сконцентрованих на трагедії першого масового розстрілу маріупольських євреїв у жовтні 1941 р. Ставиться під сумнів достовірність матеріалів радянського слідства щодо Петра Бордичевського, що актуалізує проблему пошуку та залучення джерел німецького походження.

Новизна й оригінальність дослідження полягає у самій постановці проблеми створення біографічних нарисів про найбільш знакових представників регіональних еліт окупованих територій радянської України з метою переоцінки їх діяльності, з'ясування цілей та мотивів переходу на бік «Нового порядку». Пропонована стаття є першою спробою загального нарису біографії Петра Бордичевського на тлі масових

¹ Ця стаття підготовлена автором у межах дистанційної дослідницької стипендіальної програми Меморіального музею Голокосту США. Програма можлива завдяки сприянню та підтримці Меморіальної ініціативи з вивчення українських євреїв імені Петра та Башеви Польських. Зміст та висновки статті є відповідальністю автора, і не обов'язково відображають позицію установи, яка надала дослідницьку стипендію. Доступ до Архіву візуальної історії Фундації Шоа став можливим завдяки нерезидентській стипендії «The Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine».

репресій проти єврейського населення у Маріуполі. Перспективи подальшої розробки означеної проблематики полягають у необхідності створення групових портретів членів колабораційних формувань Донеччини періоду 1941–1943 рр., що паралельно вимагає розширення наявної джерельної бази проблеми шляхом систематичної евристичної роботи у закордонних архівосховищах.

Ключові слова: нацистський окупаційний режим, Райхскомісаріат Україна, колабораціонізм, Надзвичайна державна комісія, Маріуполь, допоміжна поліція, Петро Бордичевський.

The aim of this publication is to shed light on the activities of one of the heads of the Mariupol Auxiliary Police during the Nazi occupation – Petro Bordychevskyi. Based on little-known materials from the archives of Germany and the United States, as well as data from the occupation press, an attempt is made to reconstruct the key moments of P. Bordychevskyi's life path.

The author emphasizes the need to move away from polarized, black-and-white assessments of local collaborators, a tradition that was shaped by the methodological guidelines of Soviet historiography. The comprehensive involvement of sources of various origins made it possible to accurately reconstruct the course of the second and final stage of the «Final Solution to the Jewish Question» in Mariupol, events that have remained on the periphery of the research interests of local historians, who have mainly focused on the tragedy of the first mass shooting of Mariupol Jews in October 1941. The reliability of Soviet investigative materials concerning Petro Bordychevskyi is questioned, which highlights the need to search for and involve sources of German origin.

The novelty and originality of this study lie in the very formulation of the problem of creating biographical sketches of the most prominent representatives of the regional elites of the occupied territories of Soviet Ukraine, with the goal of reassessing their activities and understanding the goals and motives behind their siding with the «New Order». This article is the first attempt at an overview of Petro Bordychevskyi's biography against the backdrop of mass repressions against the Jewish population in Mariupol. The prospects for further development of this issue lie in the necessity of creating group portraits of members of the collaborationist formations in Donetsk region during the period of 1941–1943, which also requires the expansion of the current source base through systematic heuristic work in foreign archives.

Keywords: Nazi occupation regime, Reichskommissariat Ukraine, collaborationism, Extraordinary State Commission, Mariupol, auxiliary police, Petro Bordychevskyi.

«Це неправда. Слідство володіє точною інформацією про те, що Ви брали безпосередню участь у масових арештах», – такі слова слідчого колишній очільник допоміжної поліції у Маріуполі Петро Бордичевський чув практично під час кожного допиту, перебуваючи у катівнях м. Сталіна (Донецьк)¹. Радянське правосуддя щодо колаборантів, а особливо керівних кадрів місцевої поліції, було дуже швидким на розправу, і прізвище Бордичевського після його розстрілу

¹ Aussagen zu Verbrechen in Mariupol (B 162/1261), Bundesarchiv, Koblenz, Germany, 38.

воліли не згадувати, адже за висновками радянського слідства, все було однозначно і обговоренню не підлягало. Наразі знайти бодай крихти інформації про життя та діяльність П. Бордичевського надзвичайно важко, але питання про те, чим керувався один із найбільш розшукуваних колаборантів Маріуполя, коли приймав пропозицію нацистського командування щодо очолення допоміжної поліції міста, залишається відкритим.

Історикам практично нічого не відомо про те, як складалося життя Бордичевського до встановлення німецького окупаційного режиму у Маріуполі, та вони й не переймалися цим питанням, адже історія Маріуполя періоду 1941–1943 рр. – це одна велика біла пляма, яка протягом післявоєнних десятиліть заповнювалася майже виключно краєзнавцями. Краєзнавчий наратив історії нацистської окупації Маріуполя сильно залежав від радянської версії подій, яка активно тиражувалася у періодиці, численних збірниках документів, ретельно дібраних на підставі партійних інструкцій. Для імені П. Бордичевського не знайшлося місця у працях дослідників Голокосту у Маріуполі – краєзнавця Лева Яруцького, істориків Дмитра Титаренка, Володимира Романцова, Андрія Ангрика¹. У знаковій статті Юрія Радченка про участь української допоміжної поліції у подіях Голокосту на Донбасі Бордичевський згадується лише поспіхом – констатується факт його участі у діяльності так званої Державної Кримінальної Служби². Отже, обставини життєвого шляху Петра Бордичевського, що привели його до крісла очільника маріупольської поліції, досі не ставали об'єктом дослідження.

Метою статті є відтворення основних віх життя Петра Бордичевського з особливим фокусом на його діяльності у період німецької окупації Маріуполя (жовтень 1941 – вересень 1943 рр.).

Інформацію про діяльність, а тим паче – довоєнний період біографії Петра Бордичевського, – марно шукати серед опублікованих джерел. В основу пропонованої публікації було покладено матеріали слідства над Бордичевським та низкою інших маріупольських колаборантів, що зберігаються у Федеральному архіві Німеччини – йдеться насамперед про документи Надзвичайної державної комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарб-

¹ Яруцький, Л. (1996). Евреи Приазовья. Мариуполь; Титаренко, Д. М. (2008). Геноцид єврейського населення на Донеччині під час нацистської окупації: деякі дискусійні аспекти проблеми. *Нові сторінки історії Донбасу: збірник статей* / гол. ред. З. Г. Лихолобова. Донецьк, 15/16, 27–49; Титаренко, Д. (2017). Окупований Маріуполь влітку 1942 р.: за матеріалами звіту польової комендатури № 538. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 29, 195–211; Романцов, В. М., Пандазі, А. В. & Гузь, А. М. (2018). Трагедія голокосту в Маріуполі доби нацистської окупації. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 22–23, 85–95; Angrick, A. (2023). *Besatzungspolitik und Massenmord. Die Einsatzgruppe D in der südlichen Sowjetunion 1941–1943*. Hamburg: Hamburger Instituts für Sozialforschung.

² Радченко, Ю. (2017). Українська поліція та Голокост на Донбасі. *Україна модерна*, 24, 81.

ників (так звана «НДК»). З численних копій матеріалів НДК, що відклалися в українських, російських та німецьких архівах, документи, що стосуються постаті Бордичевського, наявні лише у німецькомовних копіях¹. Зі зрозумілих причин аналогічні матеріали Державного Архіву Російської Федерації нам не були доступні, та й взагалі наявність копій справи Бордичевського у російських архівосховищах видається сумнівною.

Не менш цінними, хоча й специфічними з погляду достовірності та ступеня об'єктивності є усні свідчення осіб, які пережили Голокост у Маріуполі або були свідками масових страт. Використані під час підготовки цієї публікації свідчення сконцентровані в Архіві візуальної історії Фундації Шоа (Shoah Foundation Institute Visual History Archive). Історії очевидців, що стосуються П. Бордичевського, були записані у Маріуполі у 1998 р.². Допоміжне значення мали також підшивки офіційного друкованого органу окупаційної адміністрації Маріуполя – «Маріупольської газети», яка дає змогу реконструювати загальну атмосферу та деталі маріупольського повсякдення у період нацистської окупації.

Як було зазначено вище, про біографію Петра Миколайовича Бордичевського до 1941 р. відомо мало. Він був корінним маріупольцем, навчався у Єдиній трудовій зразковій школі № 1 міста Маріуполя, де викладання велося українською мовою. Особливий інтерес у хлопчика викликали уроки історії, яку викладав батько Леоніда Пономарьова, що вже у незалежній Україні згадував про роки знайомства батька з Бордичевським.

Після завершення навчання Петро поставив собі за мету стати істориком. Заповітною мрією випускник поділився зі своїм вчителем, який прищепив Бордичевському любов до минулого. Відомо, що до початку радянсько-німецької війни П. Бордичевський працював викладачем історії у Маріупольській школі № 18, проте де і коли Петро отримав педагогічну освіту, наразі сказати важко. Відомо лише, що директором школи, де вчителював Бордичевський, був той самий Олександр Пономарьов, який опікував хлопця з дитинства. Петро часто бував у Пономарьових, проте невідомо, чи знав він достеменно, що дружина Олександра була єврейкою. Вже після початку війни цей факт відіграє важливу роль і в житті Петра Бордичевського, і у трагічній долі сім'ї Пономарьових.

Існують непрямі свідчення, що до 8 жовтня 1941 р. (день захоплення Маріуполя німецькими військами) Бордичевський так і не став членом партії³. Інакше

¹ Aussagen zu Verbrechen in Mariupol.

² Пономарев, Л. (1998, October 22). Интервью 49617. Интервью Евгении Давыдовны Литинской. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. URL: <https://vha-usc-edu.myaccess.library.utoronto.ca/testimony/49617>; Сердюк, Г. (1998, May 14). Интервью 44386. Интервью Евгении Давыдовны Литинской. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. URL: <https://vha-usc-edu.myaccess.library.utoronto.ca/testimony/44386>

³ Пономарев.

б його кандидатуру не було погоджено на посаду голови Іллічівського районного відділення Державної кримінальної служби, яке він очолював до вересня 1942 р. Принаймні наприкінці вересня П. Бордичевський згадувався на сторінках «Маріупольської газети» як голова міської ДКС¹. Начальник Іллічівського відділення ДКС не брав участі у масових розстрілах єврейського населення 18–20 жовтня 1941 р. у протитанкових ровах селища Агробази за Маріуполем, проте він проходив як обвинувачуваний у справі про знищення нащадків змішаних шлюбів – каральної операції, яка була розгорнута невдовзі після підвищення Бордичевського.

Під час аналізу матеріалів НДК кидається у вічі, що радянське слідство більше цікавилось репресіями проти маріупольського партійного активу, аніж масштабними розстрілами представників окремих етнічних меншин та соціальних прошарків населення (йшлося про масове знищення євреїв до третього покоління; ромів; осіб, які страждають венеричними захворюваннями; військовополонених). Як мінімум у половині цих операцій Петро Бордичевський брав участь особисто.

Вже у 1946 р. Бордичевський на допиті від 16 лютого повідомляв, що вказівку щодо знищення нащадків змішаних шлюбів він отримав у листопаді 1942 р. безпосередньо у штабі зондеркоманди 10-а, називаючи прізвище відповідальної особи, яка контактувала з Державною кримінальною службою – Вульф. Зондеркоманда на той час очолювалася оберштурмбанфюрером Куртом Крістманом, тож достовірність існування загадкового Вульфа залишається під питанням. Точної дати отримання наказу Бордичевський не пам'ятав, однак далі операція розвивалася дуже стрімко.

П. Бордичевський моментально зібрав керівників районних відділів ДКС, щоб проінструктувати особовий склад щодо майбутніх арештів. Одним із головних завдань операції було недопущення витоку інформації, тому списки осіб, які підлягали арешту, знаходилися в окремих запаяних конвертах, і навіть голови районних відділів не отримали їх під час першого зібрання. Бордичевський розпорядився, щоб особовий склад допоміжної поліції Маріуполя протягом дня понаднормово перебував на своїх місцях, оскільки сигнал про початок операції і списки можуть з'явитися у найнеочікуваніший момент. Сам голова Маріупольської ДКС заздалегідь не мав на руках усієї супровідної документації щодо арештів євреїв – принаймні у цьому він намагався переконати слідство.

Директива від німецького командування та списки з'явилися через кілька годин. Кожен із начальників районних ДКС отримав копію директиви та пакети зі списками, які було заборонено відкривати до певного моменту. Арешти мали

¹ Реклама (1942, 23 вересня). *Маріупольська газета*, 123, 4.

бути здійснені одночасно, до дев'ятої години вечора. Загалом три районні відділи Державної кримінальної служби (Ілліча, Лівий берег, Порт) мали опрацювати трохи більше сотні прізвищ.

Одразу після хвилі арештів Петро Бордичевський був знову викликаний Вульфом, який наказав перевірити затриманих на предмет наявності венеричних захворювань. На обстеження арештованих давався тиждень. У перший же вечір очільник мариупольської ДКС разом із завідувачкою міського відділу охорони здоров'я оглянули 20 осіб, серед яких були хворі з другою та третьою стадією сифілісу. Двох арештованих із початковими симптомами сифілісу одразу відправили на лікування. Цікаво, що інші венеричні хвороби німців не цікавили. Такий висновок можна зробити з показів Бордичевського щодо чотирьох жінок із гонореєю, які були «помилувані» і помилково потрапили до списку сифілітиків.

Наступного ранку Бордичевський повернувся для продовження обстежень, проте арештованих уже не було – завідувачка міського відділу охорони здоров'я повідомила, що всіх затриманих уже обстежили і відвезли у невідомому напрямку¹. Відповідно до показів Петра Бордичевського, подальша доля затриманих була йому невідома, але у цьому Петро Миколайович явно збрехав слідству. Він міг багато розповісти не тільки такого, що б прискорило його процес, але й міг надати відомості, які б полегшили його участь. Можливо, така інформація звучала на допитах, проте вона не знайшла відображення у протоколах.

Рівень особистої заангажованості Бордичевського до «операції» яскраво ілюструють два випадки, які знайшли відображення у матеріалах Архіву візуальної історії Фундації Шоа. Під час арештів восени 1942 р. був схоплений той самий Олександр Пономарьов, який чимало зробив для того, щоб молодий Петро втілив мрію свого дитинства – став шкільним вчителем. Пономарьов був росіянином за національністю, проте з 1924 р. був членом партій, що автоматично ставило його під загрозу з початком німецької окупації. Син Олександра Пономарьова вважав, що саме Бордичевський «здав» його батька, однак документальних підтверджень цього факту немає.

Під час арешту, коли до землянки Пономарьових прийшли двоє поліцейських та німці, Олександр встиг сказати дружині, щоб вона спробувала потрапити на прийом до Бордичевського. Шкільний директор був переконаний, що колишній вихованець не покине його у біді. Однак все сталося з точністю до навпаки. Дружина Олександра Пономарьова потрапила до будівлі Мариупольської ДКС вже на наступний ранок після арешту чоловіка. Для дружини Пономарьова було великим ризиком з'являтися на поріг головного карального орга-

¹ Aussagen zu Verbrechen in Mariupol, 34–40.

ну міста, оскільки вона була єврейкою, яка видавала себе за гречанку. Очільник ДКС прийняв Пономарьову, розмовляв з нею доволі грубо, на «ти», і спитав, чи знає вона, що її чоловік був партійним активістом із 1924 р. Це риторичне питання прозвучало наче вирок. Через кілька днів Олександра Пономарьова вивели під конвоєм на очах у дружини, яка прийшла передати йому трохи їжі, бо арештованих не годували¹.

Абсолютно інший образ Петра Бордичевського змальовує маріупольчанка Галина Лях, арештована у віці чотирьох років у селищі Володарському (зараз – Нікольське Маріупольського району). Її батько був українцем, проте мати – єврейка, а отже, їх спільні діти підлягали ліквідації. Батько Галини прийшов до будівлі Маріупольської ДКС на наступний ранок після арешту і хотів побачитися з сім'єю. Отримавши відмову, чоловік розплакався, що почув Бордичевський, який втішав його у коридорі, поряд зі своїм кабінетом. Саме Петро порадив вбитому горем чоловіку піти по селу і зібрати підписи людей, які б підтвердили, що це діти від першої дружини, яка вже померла. Попередньо Бордичевський дав команду – дітей Ляха не чіпати, бо вони потрапили до списків помилково. Збір підписів тривав менше тижня. Батько Галини вимушений був продати частину речей, щоб заохотити односельців підписати свідчення, що діти не є євреями. Врешті-решт голова ДКС розпорядився відпустити Галину Лях. До війни Бордичевський був знайомий з батьком Галини, який часто підвозив Петра до школи і назад².

На початку 1943 р. Петро Бордичевський захворів. Посилаючись на проблеми з серцем, він передав справи своєму заступнику Чернію. Вочевидь, Петро вже відчував, що треба підшукувати собі алібі через наближення лінії фронту до Маріуполя. Лише у березні Бордичевський повернувся до виконання обов'язків очільника Маріупольської ДКС³. Після завершення війни утримувався під вартою у м. Сталіно (Донецьк), а у Маріуполі оголосили про пошук свідків злочинів окупаційної адміністрації, які б хотіли виступити на відкритому процесі. Одним із таких свідків була вдова Олександра Пономарьова⁴.

Головним підозрюваним слідство вважало колишнього бургомістра Маріуполя – Миколу Комровського. П. Бордичевського допитували як одного зі свідків. Вочевидь, колишньому голові допоміжної поліції особливо не було чого сказати, оскільки його покази щодо Комровського зайняли лише абзац машинописного тексту. Бордичевський підтвердив, що Комровський до свого призначення бургомістром Маріуполя працював головним перекладачем у штабі зондеркоман-

¹ Пономарев.

² Сердюк.

³ Aussagen zu Verbrechen in Mariupol, 38.

⁴ Пономарев.

ди 10-а і особисто упізнавав євреїв, ромів та членів партії, яких потім розстріляли у ровах Агробази. Абсурдність цих свідчень не викликає сумнівів – одних тільки євреїв на Агробазі було розстріляно не менше 9 тис. осіб, тож Комровський навряд чи міг упізнавати кожного особисто. Однак слідство отримало, чого хотіло – Петро Миколайович Бордичевський був розстріляний¹.

Кар'єра Петра Бордичевського, яку ми, хоча й фрагментарно, спробували відтворити в межах цієї публікації, була цілком типовою для осіб, що з тих чи інших мотивів вимушені були піти на співробітництво з окупаційною владою. Все вказує на те, що у Бордичевського це співробітництво було цілком добровільним, але все одно давати оцінку діяльності очільника Маріупольської ДКС у чорно-білих тонах нам видається хибним шляхом. Полярність посмертних оцінок П. Бордичевського у спогадах Галини Лях та Леоніда Пономарьова лише підтверджує необхідність подальшого студіювання біографії цієї неоднозначної постаті, як і обставин життєвого шляху інших представників колабораційних структур, створених на території Райхскомісаріату Україна та у прифронтовій зоні, до якої, зокрема, належав і Маріуполь.

У якості перспективних напрямів подальших досліджень значний інтерес становить відтворення всієї вертикалі влади окупаційної адміністрації Маріуполя, створення просопографічних портретів службовців допоміжної поліції, цивільної адміністрації, старост прилеглих сіл, членів юденратів, керівників підприємств, що працювали в зоні окупації тощо. Подібні студії потребують систематичного опрацювання німецьких архівосховищ з огляду на той факт, що архіви Російської Федерації в осяжному майбутньому будуть недоступними для українських та європейських дослідників.

References

Angrick, A. (2023). *Besatzungspolitik und Massenmord. Die Einsatzgruppe D in der südlichen Sowjetunion 1941–1943* [Occupation policy and mass murder. Einsatzgruppe D in the southern Soviet Union 1941–1943]. Hamburg: Hamburger Instituts für Sozialforschung [in German].

Aussagen zu Verbrechen in Mariupol [Statements on crimes in Mariupol] (B 162/1261), Bundesarchiv, Koblenz, Germany [in German].

Iarutskii, L. D. (1995). *Evrei Priazovia* [The Jews of Pryazovia]. Mariupol: Mariupolskoe evreiskoe kulturno-prosvetitelnoe obshchestvo [in Russian].

Ponomarev, L. (1998, October 22). Interview 49617. Interview by Evgenia Davidovna Litinskaya. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation Retrieved from <https://vha-usc.edu.myaccess.library.utoronto.ca/testimony/49617> [in Russian].

Radchenko, Yu. (2017). Ukrainska politsiia ta Holokost na Donbasi [Ukrainian police and the Holocaust in Donbas]. *Ukraina Moderna*, 24, 64–121 [in Ukrainian].

¹ Aussagen zu Verbrechen in Mariupol, 41–42.

Reklama [Advertisement]. (1942, 23 veresnia). *Mariupolska hazeta*, (123), 4 [in Ukrainian].

Romantsov, V. M., Pandazi, A. V., & Huz, A. M. (2018). Trahediia Holokostu v Mariupoli doby natsystskoi okupatsii [The Holocaust tragedy in Mariupol during the period of the Nazi occupation]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: istoriia, politolohiia*, 22–23, 85–95 [in Ukrainian].

Serdiuk, G. (1998, May 14). Interview 44386. Interview by Evgenia Davidovna Litinskaya. *Visual History Archive*, USC Shoah Foundation. Retrieved from <https://vha-usc.edu.myaccess.library.utoronto.ca/testimony/44386> [in Russian].

Tytarenko, D. (2017). Okupovanyi Mariupol vlitku 1942 r.: za materialamy zvitu polovoi komendatury № 538 [The occupied Mariupol in summer 1942: on base of the report of Field commandant's office № 538]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 29, 195–211 [in Ukrainian].

Tytarenko, D. M. (2008). Henotsyd yevreiskoho naselennia na Donechchyni pid chas natsystskoi okupatsii: deiaki dyskusiini aspekty problemy [The genocide of the Jews of Donechchyna during the Nazi occupation: some controversial aspects of the problem]. *Novi storinky istorii Donbasu*, 15/16, 27–49 [in Ukrainian].

УДК 929:638.1](477.67):314.151.3-054.72(=161.2)(437.311)

DOI: 10.31558/3083-5771.2024.2.10

**ГАЙДАК МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ (1898–1971):
ВІД ТЕМРЮКА (МАЛОЯНИСОЛЮ) ДО МІННЕАПОЛІСУ
ЧЕРЕЗ МІЖВОЄННІ ПОДЄБРАДИ ТА ПРАГУ**

Ольга Зубко

Донецький національний університет імені Василя Стуса
zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ResearcherID: ACP-6458-2022

Olga Zubko

Vasyl Stus' Donetsk National University
zubkoolga5@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ResearcherID: ACP-6458-2022

Біографія відомого донеччанина зі світовим ім'ям Миколи Григоровича Гайдака відома, проте не деталізована. По-перше, є розбіжності у місці народження, а по-друге, і головне, не висвітлений подєбрадсько-празький період його життя, який і визначав його фах і покликання.